

УДК 025.7/9:09

Бондарчук О. Б.

завідувач відділу наукової організації
та зберігання фонду
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

БІБЛІОТЕЧНИЙ РЕСУРС – СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

У статті розглянуто досвід роботи Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського з питань збереження документного ресурсу бібліотеки, у т. ч. рідкісних видань, розкриття його змісту та введення у науковий обіг.

Ключові слова: бібліотечний фонд, збереження, національне надбання.

Збереження документного бібліотечного фонду України – матеріального і духовного надбання для майбутніх поколінь – важливе завдання і обов'язок бібліотек, пріоритетний напрям їхньої діяльності на сучасному етапі.

Особливо актуально це сьогодні, коли, як підкреслює видатний бібліотекознавець Ю. Столяров: «існує розуміння неминущої цінності документів, що дійшли до нас, і в той же час зростає небезпека їхнього руйнування через економічну і політичну нестабільність у світі, різкого погіршення екологічної обстановки, випадків вандалізму, стихійних лих, техногенних катастроф і недбайливого ставлення до них» [8].

Відома дослідниця історії книгознавства Ковальчук Г. сформулювала визначення понять: «Зберігання – процес, який забезпечує оптимальне розміщення та тривалу збереженість фондів; поняття охоплює всі дії, необхідні для того, щоб зробити документальний спадок доступним настільки довго, наскільки це буде можливо. Збереження – частина процесу зберігання: забезпечення умов цілісності й нормального фізичного стану документів, які зберігаються у фонді (оптимальні фізико-хімічні умови, охорона фондів, консервація і реставрація документів)» [3, с. 576].

З огляду на зазначене вище, в Україні на сучасному етапі діяльність бібліотек, зокрема зі збереження фондів, регламентується такими законодавчими актами: законами України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (2000); «Про інформацію» (1998); «Про Національну програму інформатизації» (1998), програмами міжнародного і національного рівня, а саме: Програмою ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (1999), вітчизняними «Документна пам'ять України» (1999), «Про охорону майна культурної спадщини» (2000); «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну вартість в Україні» (2001), «Програмою формування страхового фонду документації на історико-культурні пам'ятки Академії педагогічних наук України», яка розроблена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1709 від 19.12.2001 р. «Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 р. № 174» та ін.

Головною метою діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є формування на її базі повноцінного галузевого інформаційного ресурсу і розробка системи науково-інформаційного забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики. Отже, одним з основних завдань бібліотеки є збереження бібліотечного фонду, що тісно пов'язано з соціальними, технічними і природничими факторами. Тому, незважаючи на складні умови періоду становлення бібліотеки, за підтримки НАПН України, дирекцією та колективом бібліотеки прискіпливо вивчалися і створювалися умови збереження її документного фонду, який налічує близько 600 тис. одиниць зберігання на традиційних і електронних носіях інформації, хронологічні рамки якого – кінець XVIII – початок XXI ст. Значна частина фонду – галузеві документи психолого-педагогічної тематики українською, російською, англійською, німецькою, польською та іншими мовами. За змістом фонд бібліотеки універсальний, але пріоритет у його формуванні надається документам психолого-педагогічного та навчального спрямування. Адже головне завдання колективу бібліотеки – сформувати на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського фонд, який за своїм змістом становитиме універсум галузевого знання і оптимально буде забезпечувати інформаційні запити користувачів: наукових працівників і практиків освітньої галузі України.

Відповідно до завдань НДР упродовж 2006–2016 рр., було розроблено науково-методичні й організаційні засади формування фонду бібліотеки, зокрема тематико-типологічний план комплектування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як спеціальної; регламентуючі документи і технологічні інструкції з питань формування і збереження фонду. Водночас проводилася значна організаційна робота з оснащення приміщення фондосховища бібліотеки стелажми для розміщення документів, на яких розставлено 400 тис. одиниць фонду за відповідною системою, знепилено і перевірено його після десятирічного зберігання в непристосованому приміщенні. У фондосховищі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського створено оптимальний режим для безпечного збереження фондів відповідно до державних стандартів, підтримується санітарно-гігієнічний стан приміщень, встановлено кондиціонери, протипожежну сигналізацію; розширюється матеріально-технічна база. Згідно з завданнями НДР, які здійснює колектив бібліотеки, створюється страховий фонд документів; реставруються рідкісні видання.

У межах НДР проведено аналіз фонду, виявлено і сформовано ядро рідкісних видань ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, які є унікальною історико-культурною скарбницею і становлять близько 28000 прим. Усвідомлюючи величезну соціально-культурну значимість і цінність зібраних фондів та необхідність активізувати роботу з їхнього збереження і впровадження до наукового обігу, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спільно з НАПН України звернулись до державних органів щодо надання вищезазначеній частині фонду статусу: об'єкт національного надбання України. З 2001 р. визначена частина фонду, а це документи психолого-педагогічного та

історико-культурного напрямку XIX–XX століття, які охоплюють рідкісні видання, згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 19.12.2001 р. № 1709 отримали такий статус і сформовані у колекції: «Шкільні підручники і посібники», «Періодичні видання XIX – поч. XX ст.» «Видання XVII - поч. XX ст. іноземними мовами» та тематичні зібрання «Педагогіка», «Психологія». У зібранні «Педагогіка» представлено документи XIX – поч. XX ст. з історії освіти, педагогіки, методики навчання, професійної і вищої освіти, шкільні програми, твори відомих українських та зарубіжних педагогів: Я. Коменського, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Д. Локка, Ф. Прокоповича, В. Каразіна, О. Духновича, К. Ушинського, М. Корфа, С. Русової, Г. Ващенко та ін. До зібрання «Психологія» ввійшли документи психологічного змісту, які знайомлять з історією, становленням і розвитком науки, з працями вітчизняних і зарубіжних психологів, а саме: прижиттєві видання В. Бехтерева, О. Богданова, О. Введенського, А. Бена, В. Вагнера, О. Гіляровського, М. Зеленського, М. Ланге, Т. Рібо, Г. Челпанова. Видання зазначених психологів безцінні за змістом і своєю значимістю. Колекція «Періодичні видання XIX – поч. XX ст.» вміщує комплекти періодичних видань XIX – поч. XX ст., кількість найменувань яких становить 190, серед яких журнали: «Вестник воспитания» (1890–1917), «Воспитание и обучение» (1877–1917), «Журнал Министерства народного просвещения» (1834–1917), «Педагогический листок» (1871–1917) та ін. Невід’ємною складовою фонду педагогічних бібліотек як спеціальних є шкільні підручники і навчальні посібники. Цей вид документів XVIII–XXI ст. сформовано у одноіменну колекцію, у структурі якої: підручники 1748–1917 рр. – 1174 прим., 1918–1945 рр. – 2223 прим.

Окрім зазначених, у фонді бібліотеки зберігаються особова колекція В. О. Сухомлинського, особисті колекції президентів НАПН України М. Д. Ярмаченка та В. Г. Кременя.

Фонд ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – це база для глибокого вивчення розвитку не лише вітчизняної педагогічної науки та освіти, а й бібліотечної справи, це фундамент бібліотечно-бібліографічного та інформаційно-документного забезпечення фахових потреб спеціалістів освітньої галузі України. У зв’язку з цим, з 2008 р. діє «Програма зберігання бібліотечного фонду в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського», яка має такі напрями:

- проведення науково-дослідної роботи з фондом і впровадження її в практику діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського і бібліотек освітньої мережі МОН України НАПН України;
- аналіз фонду з метою виявлення та обліку документів, що становлять національний культурний спадок;
- розроблення регламентуючих і методичних документів щодо збереження фонду, зокрема рідкісних видань;
- аналіз фізичного стану фонду рідкісних видань ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з метою їх консервації та репрографії;
- забезпечення фізико-хімічних умов збереження фонду;

- використання сучасних технологій щодо збереження фонду;
- популяризація фонду та забезпечення широкого доступу до нього в традиційному та електронному вигляді;
- створення електронної бібліотеки на базі фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського;
- кадрове і технічне забезпечення щодо збереження бібліотечних і архівних фондів;
- підвищення фахового рівня співробітників ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та бібліотек мережі, які працюють з фондами.

Згідно з цією програмою, фахівці бібліотеки проводять системну роботу з фондом, зокрема виконується комплекс робіт з оцифрування видань, що одержали статус національного надбання України. Створення електронних копій документів надасть можливість запобігти втратам наукового, культурного та історичного надбання, а користувачам – можливість широкого доступу до інформації. Електронні копії рідкісних і цінних видань доступні користувачам у науково-педагогічній електронній бібліотеці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Для вивчення та популяризації рідкісних видань у бібліотеці створено у 2016 р. створено кімнату-музей рідкісної книги як своєрідну творчу лабораторію, де здійснюється науково-дослідна, культурно-освітня та виставково-експозиційна діяльність [1].

Для збереження рідкісних видань, втрата або руйнування яких матиме негативні наслідки для розвитку зокрема і педагогічної науки, у національній програмі забезпечення збереження фондів, яка діє в бібліотеках України, впроваджено підпрограму щодо створення страхового фонду документів бібліотек, розроблено перспективний план мікрофільмування рідкісних видань, який забезпечується відповідним фінансуванням, що уможливить довготривале, надійне і компактне зберігання великих масивів документів у мікрокопіях. Процес мікрофільмування сприятиме створенню читабельних копій видань; можливості багаторазового використання однієї копії, її компактності і довговічності; одночасному доступу кількох осіб до матеріалів, що зберігаються на копії.

Як свідчать численні наукові праці, матеріали міжнародних конференцій та розроблені програми, збереження бібліотечних і архівних матеріалів нині стало нагальною проблемою не тільки вітчизняних, а й бібліотек усіх країн світу. Вирішення цієї проблеми до снаги лише професійно підготовленим фахівцям, адже консервація та реставрація – це високотехнологічні процеси, які ґрунтуються на глибоких знаннях хімічного складу матеріалів, що використовуються при виготовленні документів (папір, шкіра, пергамент, клей, фарби), на знаннях спеціальної техніки для відновлення книжкової продукції, методів контролю за режимом зберігання для протидії руйнівному впливу кислотності. У ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського цьому питанню також приділяється значна увага. Так, за останні роки відреставровано близько 200 рідкісних видань XVIII–XIX століття, при виконанні реставраційних робіт яких використовувалась шкіра, тканини, спеціальний папір. Робота виконувалась на базі Центру реставрації та консервації НБУ ім. В. І. Вернадського.

Важливе завдання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як головної бібліотеки мережі освітянських книгозбірень МОН України та НАПН України – розроблення і виконання науково-методичних завдань щодо зберігання та популяризації фондів, про що йдеться у «Стратегії розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки» (за редакцією Л. Д. Березівської) [8]. На допомогу бібліотечним працівникам підготовлено інструктивно-методичні рекомендації «Формування і зберігання фонду рідкісних і цінних видань в освітянських книгозбірнях Міністерства освіти, науки, молоді і спорту України і Національної академії педагогічних наук України». В інструктивно-методичних рекомендаціях викладено досвід роботи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, запропоновано зразки інструктивно-управлінських документів у роботі з рідкісними виданнями.

Стрімкі процеси оновлення освітянської галузі, розвиток і застосування нових інформаційних і комунікаційних технологій, комп'ютеризація освіти, створення електронних засобів в освіті, упровадження нових програмних і обчислювальних технологій, формування інформаційного середовища в освіті вимагають застосування інновацій в роботі книгозбірень.

На часі є активізація діяльності із формування тематичних баз даних, документних масивів рідкісних видань галузевих книгозбірень, переведення їх в електронну форму. Сьогодні актуальним є створення Єдиного державного реєстру оцифрованої продукції, яка б була доступна у колективній електронній мережі для бібліотек; визначення структури, котра б акумулювала інформацію. На наше переконання, саме такі передумови для створення Національної галузевої цифрової бібліотеки. Тому необхідно не тільки ініціювати реалізацію програми електронної бібліотеки, в якій будуть концентруватись інформаційні ресурси рідкісних документів з усіх бібліотек держави, а розпочати формувати зведений електронний каталог як пошукову систему. Єдиний реєстр оцифрованих документів зокрема у мережі освітянських бібліотек стане складовою частиною Державного реєстру України. Спільна кооперативна координаційна робота бібліотечних установ виключає можливість дублювання оцифровки видань, а це, у свою чергу, економія матеріальних ресурсів та часу.

Розробка та реалізація комплексу наукових, організаційних, технологічних, адміністративно-господарських і культурно-виховних заходів сприятиме зберігання фонду. Така консолідація професійних зусиль, спільність думки, злагодженість дій дадуть можливість успішно втілити найновіші технології, досягти високого рівня зберігання документного спадку у фондах бібліотек України – справжньої перлини національної культури.

Список використаних джерел

1 Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Лобановська І. Г., Хемчян І. І. Бібліотечно-інформаційне забезпечення освіти // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Вип. 5. Організація і методика створення корпоративних інформаційних ресурсів для освітянської галузі України : зб. наук. пр. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [наук. ред.:

Т. В. Добко, І. Г. Лобановська ; редкол.: Л. Д. Березівська (голова), С. М. Зозуля (заст. голови), Т. В. Філімонова, Л. І. Страйгородська, Л. І. Самчук]. – Київ, 2016. – 181 с. : табл., рис. – Бібліогр. у кінці ст. – Засновано у 2008 р. – С. 7–14.

2. *Вергунов В.* Проблеми збереження фондів наукових бібліотек / Віктор Вергунов // Бібл. вісн. – 2007. – № 1. – С. 25–31.

3. *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – Київ : [Наук.-вид. центр НБУВ], 2004. – 644 с.

4. *Мірошникова В.* Комплексна система консервації та репрографії бібліотечних фондів в Україні: принципи організації / В. Мірошникова // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 12–15.

5. Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА / сост. Эдвард П. Эдкок. – М., 2000. – 72 с.

6. *Рогова П. І.* Роль освітянських бібліотек у формуванні інформаційного простору держави / П. І. Рогова // Пед. вісн. – Черкаси, 2009. – № 1. – С. 13–16.

7. *Рогова П. І.* Формування всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: стан і шляхи розвитку / П. І. Рогова // Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Київ, 2010. – Вип. 2 : Всеукраїнський інформаційний ресурс з питань психолого-педагогічної науки: сучасний стан та шляхи розвитку. – С. 10–27.

8. *Столяров Ю. Н.* Защита библиотечного фонда : учеб. пособие / Ю. Н. Столяров. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 503 с.

9. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017–2026 роки / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; за заг. ред. Л. Д. Березівської ; [авт.: Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Страйгородська Л. І.]. – Київ, 2017. – 29 с.

Bondarchuk O. B.

Library resources – part of the informarion spase

The article deals with the experience of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine in preserving the library document resource, including rare editions, disclosing its content and introducing it into academic circulation.

Keywords: *library collection, conservation, national heritage.*